

41. Deluga W. Malarstwo i grafika cerkiewna w dawnej Rzeczypospolitej / W. Deluga. – Gdańsk : Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2000. – 206 s.
42. Deluga W. Grafika z kregu Ławry Pieczarskiej i Akademii Kijowsko-Mohylańskiej w XVII i XVIII wieku / W. Deluga. – Kraków : Collegium Columbinum, 2003. – 133 s.
43. Соболев В. Українське бароко. Тексти і контексти / В. Соболев. – Warszawa : Wyd-wo Uniwersytetu Warszawskiego, 2015. – 382 с.
44. Chynczewska-Hennel T. Akademia Kijowsko-Mohylańska: Historia i współczesność / T. Chynczewska-Hennel // Przegląd Humanistyczny. – 2006. – № 1. – S. 59–68.
45. Яковенко Н. «Про Україну можна без краю...»: зміни у сприйнятті польськими істориками минулого давньої України (1960-ті – 2000-ні рр.) / Н. Яковенко // Український гуманітарний огляд / ред. Н. Яковенко. – Вип. 15. – К. : Критика, 2010. – С. 79–103.

Teresa Chynczewska-Hennel

KYIV-MOHYLA ACADEMY AT POLISH HISTORICAL STUDIES

The article is dedicated to the observation of historical projects written in Polish that dealt with Kyiv-Mohyla Academy as well as the figure of Peter Mohyla. The beginning of the interest of the Polish researchers towards the subject is referred to the end of the 19th and the entry of the 20th centuries, i. e. to the time of publication of the Alexander Walerian Jablonowski's book. It is stressed that interest to the Academy, not always equal, has increased in 1990s in connection with the Ukrainian problematic of the Modern Time.

Keywords: Kyiv-Mohyla Academy, Peter Mohyla, Modern Time, Polish researchers.

Матеріал надійшов 26.10.2015

КОГО НАСЛІДУВАЛИ УКРАЇНСЬКІ ПРОПОВІДНИКИ XVII ст. – ГРЕКІВ, РИМЛЯН ЧИ ПОЛЯКІВ?

На Міжнародній науковій конференції до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії «Ad fontes – До джерел» (Київ, 12–14 жовтня 2015 р.) виникла дискусія про коректність вживання двох традиційних термінів, котрими історики української літератури здавна позначають стилеві різновиди ораторської прози XVII ст.: «греко-слов'янський» та «латино-польський». Редакція запросила до участі в обговоренні провідних фахівців з літератури українського бароко.

Отже, наскільки коректне протиставлення «греко-слов'янського» та «латино-польського» типів проповідництва?

Петро Білоус, доктор філологічних наук, професор (м. Житомир):

Незважаючи на те, що в дослідженні проповідницького жанру українські літературознавці натепер досягли помітних наукових результатів, однак терміни «греко-латинський тип проповіді» та «латино-польський тип проповіді» тривалий час залишаються у вжитку, перетворившись на певний стереотип, який варто переглянути.

На мій погляд, ці терміни не відображають художньо-літературної природи проповідей, а більше апелюють до витоків вітчизняного різновиду цього жанру. Історик давнього письменства повинен поставити на передній план

літературність проповідей, зваживши на культурно-історичні особливості літературної епохи.

Отже, можна виділити **середньовічний** та **бароковий** типи проповіді, зосередившись на їхній стилевій специфіці.

Для середньовічного типу проповіді (XI – перша половина XVI ст.) властивий алегорично-символічний стиль: світовідчуття зорієнтоване на сприйняття світу, створеного Богом; світорозуміння зумовлене біблійною ідеологією в її християнському тлумаченні; домінування символіки та алегоризму як основних засобів зображення дійсності і кодування художніх смислів; вживання типологічно зумовленої і формалізованої стилістики.

Барокова проповідь (XVII ст.) увібрала до свід середньовічної гомілетики, водночас засвоївши приписи новолатинських риторик. Її характерні ознаки – динамізм образів і композицій, складна метафоричність, контрастність та емблематичність зображення, прагнення вразити слухача (читача), оволодіти його почуттями, внаслідок чого розвинулася схильність до риторичних оздоб викладу.

Лариса Довга, доктор філософських наук; Наталія Яковенко, доктор історичних наук, професор; Наталія Старченко, доктор історичних наук; Максим Яременко, доктор історичних наук (м. Київ):

Нам видається, що формулювання «греко-слов'янський тип проповіді» та «латино-польський тип проповіді», по-перше, є ідеологічно заангажованими, по-друге, не зовсім відповідають описуваним цими поняттями явищам (звісно, коли мова йде про XVII ст.).

Щодо першого:

– цей поділ передбачає категоричне протиставлення латинської та грецької богословських традицій (відтак – Католицької та Православної Церков), цілком випускаючи з виду, що в них є велике спільне «минуле», зокрема й у проповідництві (Василій Великий, Іоан Золотоустий, Григорій Великий тощо);

– також передбачається протиставлення «слов'янського» та «польського», за чим прочитується «чиєсь колись» велике бажання зарезервувати право на те, щоб бути «правильними» слов'янами тільки за тими народами, які зберегли належність християнській Церкві східного обряду, що, на наше переконання, є просто нонсенсом, принаймні тому, що поляки, власне, також є слов'янами;

– українську культуру (разом із проповідництвом), як і українську Церкву XVII ст. (як Православну Київської митрополії, так і Унійну) таке протиставлення «латино-польської» та «греко-слов'янської» традицій ставить, умовно кажучи, «між двома стільцями», адже українське культурне середовище виявилось синтетичним («поліморфічним», як називає Д. Броджі Беркофф), воно не вміщається в прокрустове ложе однієї з названих традицій, чим, власне, і є цікавим;

– усе сказане вище добре вкладається в успадковану від Російської імперії ідеологічну концепцію «країни Рад», де світ поляризувався, ділився на своїх (правильних) і чужих (ворожих), біполярність не передбачала культурного діалогу чи взаємозбагачення,

а використання «чужої» культурної традиції трактувалось здебільшого негативно (чому й виникають формулювання «латино-польський» як чужий, ворожий, неправильний та «греко-слов'янський» як питомо свій, життєдайний та ексклюзивно правильний), відтак термін на кшталт «латино-греко-слов'янський тип проповіді» (чи «греко-латино-слов'янський») просто не міг бути прийнятним.

Разом з тим видається, що нам уже пора б відійти від давніх ідеологічних стереотипів і почати сприймати та описувати явища культури в термінах, що декларують не ворожість та протистояння, а гармонійне співіснування, поєднання, взаємозбагачення різних культурних традицій і творення нових культурних феноменів на підставі такого синтезу.

Щодо другого:

– як відомо, грецькому (візантійському) свято-отецькому проповідництву також притаманний складний, візерунчастий стиль словесності, а ми ніколи не можемо бути певними, який саме культурний пласт слугував українському проповіднику зразком у XVII ст. (звісно, крім тих випадків, коли є прямі риторичні запозичення); до того ж ми не знаємо, як тогочасні українські книжники розцінювали латинську проповідницьку культуру – як питомо чужу, нову, чи як таку, котра, хоч і латиномовна, втім, не суперечить власній (грецькій чи візантійській) богословській культурі або й слугує поверненню до чистоти православних джерел; тому навіть поділ на «грецький тип» та «латинський тип» проповіді може виявитися штучним і таким, що ні до чого не прикладається і нічого не описує в історії української ранньомодерної проповіді;

– поляризований щодо орієнтації на ті чи ті зразки (традиції) поділ проповідницької спадщини українських інтелектуалів XVII ст. неминує наштовхує на думку про таку ж поляризацію «культурного вибору» їх авторів; натомість такої поляризації насправді немає (яскравим прикладом тут може слугувати творчість Лазаря Барановича);

– такий поділ залишає за межами аналізу мовний аспект; тим часом проповіді так званого «греко-слов'янського» типу зазвичай написано церковнослов'янською мовою, а «латино-польського» – староукраїнською; можливо, різниця «типів» чи «стилів» проповідництва більше зумовлена специфікою мовного синтаксису, а не обраним для наслідування зразком (тут, гадаю, цікаво було б зробити такий експеримент: перекласти дві проповіді, що належать до умовних «латино-польського» та

«греко-слов'янського» «типів», сучасною українською мовою і поглянути, чи у «зрозумілому» для нашого сучасника викладі збережеться відчуття різниці типів, чи, можливо, ні);

– також цей поділ виключає аналіз проповіді, виходячи з «високого», «середнього» та «низького» риторичних стилів, і не бере до уваги цільову аудиторію проповідника; тим часом високому стилю, вочевидь, мала відповідати і «сакральна» (тут – церковнослов'янська) мова, і квітчаста манера мовлення, і «піднесеність» фабули та екземпля; «середньому» ж стилю могла відповідати староукраїнська мова, більш приземлені, прив'язані до реального життя фабули й приклади тощо; обидва ці моменти дуже опосередковано прив'язані до «латино-польської» чи «греко-слов'янської» традиції, особливо в середині/другій половині XVII ст., коли грецької мови в Україні вже практично не знали, а латинською і польською вільно володіли, розмовляли, писали. Отже, грекомовні тексти знали не з оригіналів, а з латинських (здебільшого) чи слов'янських (рідше) перекладів. У такому випадку важко стверджувати про можливість орієнтації саме на «грецький» тип проповіді, натомість риторіку, у якій було детально пояснено все про «риторичні стилі», вивчали всі, добре вмюючи цими стилями користуватися.

Аби не множити більше аргументів на захист своєї позиції, ще раз підтверджуємо, що цілком долучаємося до думки тих, хто вважає застарілим і некоректним поділ українських ранньомодерних проповідей на «латино-польський» та «греко-слов'янський» типи, а замість вигадуння нових термінів пропонуємо звернутися до класифікації «риторичних стилів», що, врешті, дасть більше простору для адекватного аналізу текстів, беручи до уваги не так сепарацію якихось умовних традицій, як принципи відбору, організації та синтезу надзвичайно багатого і цікавого матеріалу, яким оперували українські проповідники, укладаючи свої тексти і дбаючи про те, аби їхні проповіді були відповідними місцю й часові їх виголошення, а також очікуванням (смакам) цільової аудиторії.

Архиспископ Ігор Ісіченко, доктор філологічних наук, професор (м. Харків):

Протиставлення «греко-слов'янського» і «латино-польського» типу проповідництва було успадковане українським літературознавством від російської академічної науки XIX ст., погляди котрої на риторичну культуру України XVII ст. формувалися під впливом доктрини

споконвічного протистояння «православного Сходу» й «латинського Заходу». Автентично слов'янськими виглядали не просто православні проповідники, а їхня найбільш консервативна частина, котра зберегла домінування церковнослов'янської лексики й середньовічну стилістику. До таких чомусь відносили Лазаря Барановича, хоча, попри церковнослов'янську мову, його проповіді являють собою характерні взірці ранньомодерної, барокової ораторської прози. Натомість питома православні Іоанікій Галятовський та Антоній Радивилівський протиставлялися своєму вчителю через орієнтацію на українську мовну практику та ще рясноту вставних оповідань.

Очевидно, що обидва ідеологічно забарвлені терміни, мимоволі вживані поколінням наших учителів за умов цензурних обмежень, є чужими сучасній літературознавчій методології. Їхніми не зовсім точними відповідниками можуть бути «традиційна проповідь» та «барокова проповідь». Хоча є сенс загалом відмовитися від розмежування, зіпертого на суто лексичні ознаки, й визнати стильову єдність і риторичну розмаїтість барокового проповідництва, інтегрованого в різноконфесійну культуру живого слова ранньомодерної Речі Посполитої. Варто враховувати авторські жанрові визначення та прийняту шкільною риторикою XVII ст. класифікацію проповідей, а також ширше звертатися до риторичної стратегії Контрреформації та вироблених Тридентським собором настанов, втілюваних і в українській практиці – як католицькій, так і православній.

Микола Сулима, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (м. Київ):

Виділення в масиві українських проповідей XVII ст. двох типів – «греко-слов'янського» та «латино-польського», – здійснене в XIX ст. (до нього причетний і М. Ф. Сумцов), було досить вмотивованим, що доводить і ґрунтовна стаття В. І. Кречотня «Українська ораторська проза другої половини XVII ст.» (1962 р.). Такий поділ відповідав ролі й місцю грецької та латинської спадщини в українській культурі, зокрема в освіті. Важливо пам'ятати (як про те застерігав В. І. Кречотень), що відмінності між двома типами проповідей не справляли враження «непрорізної прірви». Швидше це було співіснування. Д. І. Чижевський писав, що наші «проповідники, як і західні, не всі однакові. Це з'ясується не лише їх особистими симпатіями, але й тим оточенням, у якому вони виховувалися та

працювали...»¹. Отож, скажімо, у проповідях Кирила Транквіліона-Ставровельського знаходили сліди грецьких проповідників (М. С. Возняк), у Петра Могили – вплив польської та французької шкіл (І. Я. Франко), а в Стефана Яворського – поєднання античних прикладів і латинської гри слів (Д. І. Чижевський). Будемо також пам'ятати, що поділ проповідей на два типи (реанімований 1962 р. В. І. Кречетом) виник у часи, коли про бароко навіть не згадували. Українські вчені в XIX ст. за зразками давнього мистецтва інтуїтивно визначали прикмети барокового стилю (О. М. Огоновський писав про «бомбастичність» – від нім. *вибуховість*; М. Ф. Сумцов – про «кучерявість» і «надутість» тощо). Проте, якщо вченим позаминулого століття бракувало терміна бароко, то українським ученим середини XX ст. не можна було користуватися ним через ідеологічний тиск. Або ж згадка відповідно коментувалася. Так, М. Бажан у вірші «Брама» (1929 р.) назвав бароко «хтивим». За терміном закріпився ще один епітет – бароко «мазепинське». Нові часи принесли нові табу (див. хоча б відомі статті О. І. Білецького). Лишень після 1970 р., тобто після публікації статті І. В. Іваня «Українське літературне бароко», крига почала скресати.

Повертаючись до порушеної проблеми, пропоную вважати, що в давній літературі ми маємо: українські барокові проповіді візантійсько-православного типу і українські барокові проповіді європейсько-католицького типу.

Віра Сулима, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник (м. Київ):

Озвучені терміни – «греко-слов'янський» тип проповіді та «латино-польський» тип проповіді – не так давно траплялися мені в новій академічній «Історії української літератури у дванадцяти томах»² з посиланням на працю В. І. Кречетя³. Тоді ці терміни не зачепили мене, оскільки вони, хоча й вельми поверхово, окреслюють і групують величезний масив **українського** учительного слова доби Бароко. Нині, предметно міркуючи над цими поняттями, визнаю, що ці терміни химерно кодують і спрощено схематизують те, що потребує при аналізі чи

класифікації точної філігранної обережності, адже проповідь має конфесійну (православну, католицьку, греко-католицьку чи й протестантську), мовну (церковнослов'янську, латинську, грецьку, українську, польську), історико-політичну та національно-культурну, переважно і головно українську, вкоріненість. Про все це в періодах нашої державно-культурно-ідеологічної залежності годі було міркувати.

З огляду на дискусію, можна вважати термін «греко-слов'янський» тип проповіді завузьким для доби Бароко, адже він недостатньо відбиває присутні особливості учительних казань, які на цей час чи в живому мовленні, чи в писаних, чи навіть у друкованих текстах еволюціонували в бік української народно-розмовної мови (принаймні зафіксовані численні приклади відчутного вживлення такої лексики в тексти проповідей). А термін «латино-польський» тип проповіді не охоплює таке явище, як проповідь протестантська, яка мала поширення в Україні часів Реформації і Контрреформації, конкуруючи із впливом відомих на той самий час католицьких «постил».

Леонід Ушкалов, доктор філологічних наук, професор (м. Харків):

У своїх працях я не вживаю термінів «греко-слов'янський тип проповіді» й «латино-польський тип проповіді». Чому? По-перше, тому, що ці терміни є не що інше, як накидання на історію української «ранньомодерної» проповіді однієї зі схем історії нашої літератури XVI–XVII ст. Класичне її формулювання подав Микола Сумцов у статті 1885 р. «Характеристика української літератури XVII ст.»: «Історію української науки й літератури XVII ст. можна поділити на два основні періоди: період греко-слов'янський і період польсько-латинський». Перший обіймає 1580–1630-ті роки, а другий – від 1630-х і далі. Назва другого періоду могла варіювати. Так, Сергій Маслов у розвідці 1904–1908 рр. про Кирила Ставровельського називав цей період «латино-польським», Штефан Чобану в книжці про Іоанікія Галятовського (Бухарест, 1938) – «латино-слов'янським», але це не змінює суті справи. Початок «латино-польської» проповіді пов'язаний у цій системі координат з «Хрестом Христа Спасителя» Петра Могили (Київ, 1632), а її теоретичне обґрунтування – з «Наукою...» Галятовського.

Ця схема давно застаріла. Принаймні ще в 1942 р. Дмитро Чижевський називав «латино-польську» проповідь «бароковою», а її початок пов'язував з «Учительною Євангелією»

¹ Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – С. 295.

² Історія української літератури : у 12 т. – Т. 2 : Друга половина XVI ст. – XVIII ст. – К. : Наук. думка, 2014. – С. 358.

³ Кречетень В. І. Оповідання Антонія Радивилівського. З історії української новелістики XVII ст. А. Радивилівський: легенди, анекдоти, фацеції, міфи, байки, диспути, параболи / В. І. Кречетень. – К. : Наук. думка, 1983. – 408 с.

Ставровельського (Рахманів, 1619). Це по-перше. І по-друге. Історія нашої «ранньомодерної» проповіді розпочинається з кальвіністської «Нягівської постили» середини XVI ст., а завершується проповідями зламу XVIII–XIX ст.: Георгій Кониський, Іван Леванда, Андрій Прокопович та ін. І те, і інше жодною мірою не є ані «греко-слов'янським», ані «латино-польським». Та й загалом «греко-латинської» дихотомії в нас не було. Була яскрава багатогранна картина. Так, у XVIII ст. у нас існують поруч збірки напрочуд пишних польськомовних казань на честь увінчання ватиканськими коронами чудотворних образів Богородиці: Підкаменецької (Львів, 1731), Львівської (Львів, 1754), Почаївської (Почаїв, 1775), Холмської (Бердичів, 1780), казання

на Великий піст у книзі «Сім'я Божого слова» (Почаїв, 1772), подані, за словами Нечуя-Левицького, «чистою сільською українською мовою», «класицистичні» слова й промови Теофана Прокоповича, відомого своєю нищівною критикою польських барокових проповідників на зразок Томаша Млодзяновського, і ще, і ще, і ще. А які терміни вживати істориків літератури в ході аналізу «ранньомодерних» проповідей? Як на мене, найкращими тут будуть жанрові назви: «гомілія», «казання» (в усіх його різновидах: «містагогічне казання» тощо), «постила» й ін., – супроводжувані належними стильовими характеристиками.

Упорядкував архієпископ Ігор Ісіченко

WHO DID THE UKRAINIAN PREACHERS FOLLOW IN THE XVIITH CENTURY – THE GREEKS, ROMANS OR POLISH?

A discussion about the correct use of literary terminology appeared at the International Scientific Conference dedicated to the 400th anniversary of the Kyiv-Mohyla Academy “Ad fontes – To the sources” (Kyiv, 12–14 October 2015). These two terms (“Greek-Slavic” and “Latin-Polish”) are used by Ukrainian literature historians to indicate the stylistic types of the oratorical prose of XVII century. Editors invited the leading experts on Ukrainian Baroque literature to participate in the discussion.

Therefore, is it correct to oppose the terms “Greek-Slavic” and “Latin-Polish” types of preaching?

Матеріал надійшов 31.10.2015